

ADNAN KADRIĆ
(Sarajevo)

KRAĆI OSVRT NA NEKE PROBLEME
RAZGRANIČENJA STARIJE I PREPORODNE
BOŠNJAČKE KNJIŽEVNOSTI:
OD KNJIŽEVNOSTI NA ORIJENTALNIM
KA KNJIŽEVNOSTI NA MATERNJEM JEZIKU

Ključne riječi: književnost Bošnjaka na orijentalnim jezicima, alhamijado literatura, preporodna književnost, 19. stoljeće

UVODNE NAPOMENE

Nemogućnost reprezentacije vlastite literarne tradicije u određenim povijesnim kontekstima dovodi zasigurno do različitih traumom podstaknutih emocija, posebno u djelima zanemarenih autora, što se uočava i u samim djelima pisaca i/ili pjesnika u sjeni društvenih mijena, odnosno na poetski izraz i tematiku djela u tom periodu, tim prije što se literarno stvaralaštvo određene skupine književnika reprezentira slojevito, na više razina i kroz kulturološki različite literarne obrasce, različite modificirane žanrovske forme, i formalno na jednom ili na više različitih jezika. Pitanje reprezentacije književnih vrijednosti u 19. stoljeću u starijoj bošnjačkoj literarnoj tradiciji može se promatrati sa više aspekata. Ukoliko se pokušavaju analizirati historijske realnosti, koje također podliježu različitim interpretacijama, u vrijeme razgraničavanja starije i preporodne bošnjačke literarne tradicije, uključujući i književnost Bošnjaka na orijentalnim jezicima, istraživači se mogu oslanjati na vlastito istraživanje, kao i na već postojeću literaturu i književnu kritiku, koja se ponekad kreće već utabanim stazama ideološke interpretacije, ali i skreće pažnju na važnije fenomene bitne za samo razgraničenje.

Nepostojanje istog (ili istih) kriterija pri vrednovanju literarnih djela ostavlja posljedice u interpretaciji određenih djela, autora i poetika. Današnjim istraživačima starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima preostaje jedino da se oslanjaju na književnoznanstvene principe i postulate prilikom valorizacije, sistematizacije, klasifikacije i periodizacije iznimno bogatog i žanrovski raznolikog literarnog naslijeđa, sa sviješću da se bez kritičkog pristupa i znanstvenih analiza teško mogu otkloniti neke osnovne nejasnoće u sistematizaciji i opisu književnog korpusa i na orijentalnim jezicima. Jedino se na taj način mogu izbjeći moguće, kroz literaturu projicirane ili na osnovu izvanjskih kriterija podstaknute klasifikacijske “traume” u stilskoj periodizaciji i klasifikaciji. Budući da je i sama tema ove studije vrlo kompleksna, a samo naizgled provokativna, treba napomenuti općepoznatu činjenicu da su razlozi za nejasnoće u periodizaciji i klasifikaciji starije bošnjačke književnosti u književnoj kritici na bosanskom jeziku različito motivirani. Tako se neke nejasnoće pokušavaju ideološki dodatno zamagliti projiciranjem “preporodnog istočnog grijeha” u okviru literarnog panslavizma ili projiciranjem evropocentrične pojednostavljene slike orijentalne literature u širem smislu. Određene vrste problema u recepciji nastaju katkada i imitacijom i posuđivanjem modela iz literature, kako one na evropskim tako i one na orijentalnim jezicima, a bez detaljnije analize samog korpusa i bez dosljednosti u korištenju kriterija imanentnih književnoj znanosti, katkada i uz česta i neshvatljiva, gotovo populistički motivirana pojednostavljivanja, najčešće u nastojanju da se ponudi što popularnija slika određene vrste literarnog stvaralaštva. Dakako, nejasnoće se javljaju i kada se na osnovu jedne vrste pismenosti ili žanra na orijentalnim jezicima pokušavaju ponuditi opći zaključci i hipoteze o cjelini književnog opusa na orijentalnim jezicima, što je više posljedica utjecaja određenih recepcijskih strujanja u postojećoj literaturi nego posljedica želje da se bogato literarno naslijeđe sistematizira i klasificira u skladu sa znanstvenim ili nekim drugim principima. U ovom radu želimo ukazati i na tu ne tako nevažnu pojavu u književnoj kritici na našim prostorima. Naime, opća slika literarnog opusa u starijoj i tranzicijsko-preporodnoj bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima nazire se i iz postojeće literature, ali se za analizu i teorijske studije najčešće uzimaju “predstavna”, klasična djela koja uglavnom pružaju sliku “tadašnjih vrhunskih dometa” ranog ili klasičnog razdoblja u starijoj bošnjačkoj literarnoj tradiciji na orijentalnim jezicima, da bi se pri predstavljanju istih žanrova u kasnijem periodu neki fenomeni često svodili na nabranje, bez potrebe da se neki literarni fenomeni u 19. stoljeću malo više približe čitateljskoj publici, premda je riječ o

periodu nesumnjivo važnom za klasifikaciju i periodizaciju bošnjačke književnosti u najširem smislu, uključujući i stariju bošnjačku književnost na orijentalnim jezicima. No, u biti ukazivanje na raznolikost i širinu važno je i zbog razumijevanja cjeline literarne tradicije koja funkcionira i kroz svoje sastavnice, ali i kao svojevrsno jedinstvo tekstova na određenom prostoru, sa brojnim dodirnim tačkama među sastavnicama, gradeći opet opću sliku književnog svijeta autora koji su stoljećima dijelili isti kulturološki i/ili geografski prostor. Promatrajući dosadašnju literaturu o književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, stvara se dojam o relativno slaboj istraženosti funkcioniranja literarnog svijeta bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima u periodu poznatom pod nazivom “preporodni” ili “tranzicijski” period u historiji bošnjačke književnosti. Dakako, sjene u rasvjetljavanju spomenutog perioda nastale su iz nekoliko osnovnih razloga. Dva su osnovna: relativno slaba istraženost fenomena bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima u spomenutom periodu a u kontekstu preporodne književnosti i postojeća strujanja u književnoj kritici i književnohistorijskim radovima koja u posljednjih stotinjak godina bitno upućuju recepciju i istraživanje bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima u određenom smjeru, a po ugledu na književne kritičare i književne historičare s početka 20. stoljeća.

POLAZNE TAČKE U RAZGRANIČAVANJU STARIJE I PREPORODNE BOŠNJAČKE KNJIŽEVNOSTI NA ORIJENTALNIM JEZICIMA

Da bi se ukazalo na probleme u razgraničenju starije i preporodne bošnjačke književnosti, prethodno je nužno imati na umu da je riječ o izuzetno složenoj, jezički hibridnoj literarnoj tradiciji koja može imati brojne zajedničke tačke na planu sadržaja i načina iznošenja ideja, ali i vrlo suptilne i za klasifikaciju suštinski bitne razlike na planu iskaza. Budući da su vremena promjena u bošnjačkoj književnosti 19. stoljeća vrlo burna, važno je skrenuti pažnju na nekoliko činjenica. Sredinom 19. stoljeća u Bosni se dešavaju krupne promjene vrlo važne za razumijevanje unutarne traumatiziranosti u klasifikaciji i stilskoj periodizaciji unutar okvira bosanske književnosti u osmanskome periodu. Naime, ontološko-kulturološka “praznina” u ideji nacionalnog u okviru carstva, popunjavala se utjecajima izvana, posebno preko književnosti. U situacijama sučeljavanja vlastitog nacionalnog duha u književnosti sa “drugim”, obično se takvo sučeljavanje promatra iz najmanje dvije

perspektive: prijateljske i neprijateljske. Naime, nacionalna borba u 19. stoljeću često se poistovjećuje sa religioznim predispozicijama određene skupine stanovništva. Tako se, naprimjer, u književnoj kritici nemuslimana može naći antiturski ciklus pjesama, dok je gotovo nemoguće ili vrlo teško naći antimletački ili antiugarski ciklus pjesama, dok je kod muslimana, izuzev u albanskoj književnosti, teško naći antiturski ciklus pjesama, makar u klasifikacijama, što, pak, ne znači da takve pjesme ne postoje. Klasifikacija takve vrste uvijek podliježe nekoj vrsti unutarnje, kolektivne cenzure. No, bez obzira na “unutarnju” cenzuru, rukopisi i sačuvana djela svojim sadržajem svjedoče i o pojavama u književnim djelima koje stalno podstiču na nove reinterpretacije i klasifikacije. Stoga je, pri svemu, nužno obratiti pažnju na cjelinu problema, ostavljajući mogućnost interpretacije detalja unutar okvirne, šire slike. Dakle, ukoliko želimo proširiti područje recepcije, potrebno je uvijek imati na umu složenost cjeline starije bošnjačke književnosti, kao takve, kao i složenost različitih društvenih i kulturnih miljea u kojima su se razvijali različiti oblici književnog stvaralaštva unutar Osmanskog carstva. Štaviše, ukoliko bi se krenulo s izvornim terminološkim nazivljem iz perioda na kraju prve polovine 19. stoljeća, postavlja se pitanje da li se franjevci “ponosni Bošnjaci” iz 19. stoljeća koji su katkada znali napisati pokoju pjesmicu “panegirik” na turskom jeziku, mogu uvrstiti u “bošnjačku književnost na orijentalnim jezicima”, kao što bi se i Jukić, uvjetno i u skladu sa historijskom analogijom, mogao proučavati i u okviru preporodne bošnjačke književnosti. Dakako, takva analogija je vrlo nezahvalna sa stanovišta današnjeg poimanja nacionalne ideje u književnosti u južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici, što, dakle, upućuje na zaključak da periodizacija, nominacija i sistematizacija ovise i o nekim drugim faktorima, a ne samo o književnohistorijskoj zbilji. Ipak, spomenute činjenice, bez obzira na postojeće klasifikacije, ipak, u velikoj mjeri rasvjetljavaju period burnih promjena, tranzicije i svekolikog preporoda u bosanskom društvu sredinom 19. stoljeća.

Pri razgraničenju starije i preporodne bošnjačke književnosti nužno je sučeljavanje s nekoliko važnijih pitanja, od kojih su neka zapravo kvazipitanja, dok su druga vrlo važna za dalju sistematizaciju i klasifikaciju bošnjačke literarne tradicije. Prvo kvazipitanje jeste pitanje razgraničenja terminologije sa ideološke tačke gledišta.¹ Budući da se

¹ Budući da termini starija i preporodna književnost u 19. stoljeću u južnoslavenskoj literarnoj zajednici najčešće podrazumijevaju pojmove nacionalne identifikacije književnog stvaralaštva, jedna od temeljnih teškoća pri dosadašnjim razgraničavanjima i klasifikacijama starije bošnjačke književnosti svakako je problem negiranja pojma bošnjaštva još u prvoj polovini 19. stoljeća u srbijanskoj literaturi, odnosno

pokreću pitanja reinterpetacije “porijekla naroda”, u prvi plan najčešće dolaze “vijekovne traume” onih koji su bili “potlačeni” u prošlosti.² Sa razvojem historijske znanosti, uključujući i književnohistorijske znanosti, na našim prostorima navedena kvazi-pitanja postaju sve besmislenija, osobito iz aspekta znanosti o književnosti.

Drugo pitanje koje može postaviti jeste pitanje sadržaja termina starija i preporodna bošnjačka književnost sredinom 19. stoljeća. Pitanje

drukčije shvatanje pojma bošnjaštva kod bosanskih katolika čiji su tadašnji predstavnici taj termin najčešće koristili za “narodnosno” imenovanje bosanskih katolika, dok su za muslimane u Bosni koristili katkad naziv Bošnjaci muslimani, a nekada “domaći Turci”.

- ² Naime, takva vrsta “turske” traume, odnosno istraumiranost Turcima dovela je do neselektivne kulturološke “odmazde” nad slavenskim muslimanima. Jedno od rješenja za vlastitu traumu bilo je proizvođenje trauma ponajprije kod slavenskih muslimana. Dakako, zanimljiva vrsta lokalne poetske “traume” zapaža se i u poeziji Bošnjaka fra Frane Jukića koji se stavio na stranu osmanske vlasti, napadajući Bošnjake-muslimane koji su se pobunili i napravili nered, a hvali Osmanlije i administraciju koja je slomila otpor pobunjenog naroda. Takvo eksplicitno ideološko veličanje Osmanlija gotovo da je nemoguće naći i kod Bošnjaka muslimana, a osobito ne na maternjem jeziku. U isto vrijeme javlja se zanimljiv autor iz Beograda, Rašid-beg Beograđanin, predstavnik muslimanskog građanskog sloja, koji u svojoj knjizi *Istorija čudnovatih događaja u Beogradu i Srbiji* pripovijeda o teškoj sudbini muslimana i Bošnjaka u Beogradu i Srbiji u 19. stoljeću. Knjigu je objavila, sa svojim predgovorom i komentarom, Srpska kraljevska akademija 1886. godine. Ono što se nalazi u predgovoru koji je naručila Akademija zapravo je okvir za politiku prema Bošnjacima na ideološkom planu i u 19. stoljeću, ali i kasnije, do današnjih dana. Novaković piše sljedeće: “*Samo što u toj natraške okrenutoj evoluciji mi vidimo pokraj pravih Turaka još i potomke onih nepostojanih duša, koje su XIV, XV i XVI veka, pri širenju najezde turske popustile, snagom poskliznule, te dobrima ovog sveta žrtvovalе veru i predanja svoja. To su poturčenjaci i njihovi potomci, muslimani srpske ili slovenske krvi. S povratkom boljih vremena za hrišćane, oni su prilikama prisiljeni bili da se bore sami protiv svoje iskonske i pradedovske tradicije, protiv zavetne ideje vlastite svoje krvi i narodnosti. Radi grešnog nepostojanstva otaca svojih, ti sinovi, zaneseni...*”. (Rašid-beg, *Rašid-beja istorija čudnovatih događaja u Beogradu i Srbiji*, prev. D. S. Čohadžić, predgovor S. Novaković, Beograd: Ariadna, 2010, str. 10-11.). Časopisi koje su finansirala ministarstva iz Srbije, a koji su djelovali u Dalmaciji (*Srpska vila*) i Bosni (*Bosanska vila*), u znatnoj mjeri pisali su i članovi akademije i sličnih tijela, da bi se postepeno uvodili u časopise i domaći autori. Bošnjaci muslimani su, prema tom tumačenju, “muslimani srpske krvi”, uvijek potencijalno krivi zbog “grešnog nepostojanstva otaca svojih”, bez obzira na to gdje se nalazili – oni nisu narod, ne mogu imati domovinu, trebaju plaćati grijeh “nepostojanstva” svojih predaka koji su izdali “pradedovsku tradiciju” itd. U uvjetima suživota, u široj interliterarnoj južnoslavenskoj zajednici, svaki put je književna kritika zasnovana na gore navedenim početnim premisama negativno djelovala i na bošnjačku (muslimansku) književnu kritiku i na bošnjačke (muslimanske) književnike koji su “tiho okajavali svoje grijehe”.

je još složenije ukoliko se pokušava ustanoviti tačka razgraničenja između starije i preporodne književnosti na orijentalnim jezicima. No, takva vrsta teškoća sasvim je uobičajena u razgraničavanju određenih perioda u bilo kojoj književnoj tradiciji u svijetu. Naime, za svaki period u literarnoj produkciji postoje određena pravila i brojni izuzeci. Nekada su to samo tendencije, stremljenja u književnom stvaralaštvu. Prilikom klasifikacije književni historičari naprosto nađu značajnije predstavnike u književnoj produkciji a period u kojem oni pišu obično obilježe kao periodom te vrste literarne osjećajnosti i tehničke profilacije. Period preporoda društvenog života u Bosni sredinom 19. stoljeća nije period koji je nastao na osnovu klasifikacija iz udžbenika, već je to period uvođenja krupnih društvenih reformi u carstvu, uključujući dakako i Bosanski vilajet. Ono što iz aspekta literature obilježava spomenuti period jeste i službeno uvođenje maternjeg jezika u obrazovni sistem. Otvara se i štamparija, počinje štampa i na maternjem jeziku, ćirilicnim pismom (*Bosna, Sarajevski cvjetnik, Vjestnik, Neretva*), ali uporedo i na turskom jeziku, arapskim pismom. Pored ćirilice, sve više je alhamijado tekstova (na bosanskom jeziku pisanih arebicom).

O kasnijem periodu preporodne bošnjačke književnosti, odnosno o bošnjačkoj književnosti u austrougarskom periodu najdetaljnije je pisao Muhsin Rizvić.³ Danas se spomenuti problem često aktualizira kroz studije i knjige Vedada Spahića⁴, Muhidina Džanke, Sanjina Kodrića⁵ i ostalih književnih teoretičara i povjesničara bošnjačke književnosti. Problem jeste kako istražiti način funkcioniranja literarne zajednice u različitim kontekstima, u kontekstu Bosanskog vilajeta do austrougarskog perioda, odnosno u kontekstu “višestrukih konfesionalno-civilizacijskih krugova” u kasnijem periodu. Ukoliko bi se stilska grupa, formacija ili književni pravac definirala kao “povijesno stilsko jedinstvo”, period u razvoju bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima, s obzirom na “jedinstvo relativno samostalnih heterogenih sastavnica” starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima, krupne promjene unutar samih sastavnica, izazvane burnim društvenim promjenama, također ukazuju na formiranje novih obrazaca hibridnog literarnog izraza koji bitno utječu na stil književnog izraza Bošnjaka na orijentalnim jezicima

³ Rizvić, Muhsin, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)*, Sarajevo: El-Kalem, 1990.

⁴ Spahić, Vedad, “Make up i tranzicijske bore: neki metodološko-historijski aspekti proučavanja bošnjačke književnosti austrougarskog perioda”, u: Vedad Spahić, *Prokrustova večernja škola*, 85-101, Tuzla: Bosnia Ars, 2008.

⁵ Kodrić, Sanjin, *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*, Sarajevo: Slavistički komitet, 2012.

u cjelini. Naime, u spomenutom periodu književna produkcija na orijentalnim jezicima dobija stilske osobenosti tadašnjeg prosvjetiteljskog realizma nastalog pod vidnim utjecajem literature na slavenskim jezicima. O tome svjedoče višetomne rukopisne hronike u kojima je ideja Bosne centralna tema opisa, a stil djela na granici je faktografskog opisa, pri čemu je hroničar, bilo u stihu ili prozi, svjesni svjedok krupnih historijskih događaja. Folklorni romantizam ogleda se kroz pisanje o prošlim događajima, značajnim za razvijanje svijesti o lokalnom identitetu. To je period kad odjednom postaju vrlo važne bilješke o pjesnicima i piscima koji su se nekada proslavili svojom poezijom ili prozom. Ipak, mi želimo naš osvrt usmjeriti: a) ka ukazivanju na promjene unutar same poetike divanske književnosti, uključujući i ostale poetske i druge literarne pravce u jedinstvu bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima; b) ka opisivanju odraza “društvenih mijena” u doba “prvog i drugog preporoda” na primjeru predstavljanja djela iz starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima u znanstvenoj recepciji unutar glavnog toka bosanskohercegovačke književne historiografije i književne kritike. Pri tome želimo skrenuti pažnju da se promjena poetike divanske književnosti “iznutra” postepeno može pratiti kroz životni put i stvaralaštvo Muse Ćazima Ćatića, dok se znanstvena recepcija može pratiti kroz znanstvenu biografiju Safvet-bega Bašagića.

“POSTTANZIMATSKO” OKRETANJE OSMANSKIH
PJESNIKA KA EVROPSKIM UZORIMA I NACIONALNOJ
IDEJI: “DVOSTRUKA SLIKA” U OGLEDALU

Promjene/stilska tranzicija divanske poezije na osmanskome jeziku u povijesti odvijala se uglavnom kroz proširenje određenog stilskog modela posuđenog iz perzijske literarne tradicije, s tim da su modeli razrađivani u skladu s osnovnim postulatima navedenog stilskog izraza. Tako je na određeni stilski model djelovala i druga literarna produkcija na osmanskome jeziku koja se razvijala prema vlastitoj poetskoj matrici. Budući da se modeli prenose u književnost na drugome jeziku s izvjesnim zakašnjenjem, logično je da se vremenske granice klasične perzijske i klasične osmanske divanske poezije ne podudaraju i zbog samog kriterija terminološke odrednice “klasična književnost”. No, na divansku poeziju u Osmanskom carstvu ne vrše utjecaj samo ostale vrste poezije na osmanskome jeziku (tekijska poezija, narodna poezija turkija, poezija ašika itd.), nego se zapažaju i neke druge promjene koje su posljedica logike unutarnjeg razvoja književnosti općenito. No, za klasifikaciju književnosti na orijentalnim jezicima svakako su zanimljive posljedice

sve snažnijeg utjecaja evropske književnosti na književnost na osmanskom jeziku na početku 19. stoljeća, čak i prije korjenitih tanzimatskih reformi u Carstvu. Naime, od 1792. godine, kada Osmansko carstvo šalje rezidentne ambasadore po Evropi, određeni broj intelektualaca, među kojima je bilo dosta i književnika, počinju proučavati evropske jezike i književnosti, prije svega francusku, englesku i njemačku.⁶ Na širem planu, općenito promatrajući, u periodu Tanzimata neki osmanski pjesnici i književnici traže poetske uzore, ne samo u Istanbulu nego i u evropskim prijestonicama, trudeći se da pokrenu neka nova pitanja u osmanskoj književnoj kritici. Katkad nastoje utjecati i na poimanje same književne estetike u najširem smislu te riječi. Takva nastojanja često se u praksi *eufemistički* predstavljaju kao težnje za pojednostavljenjem stila u divanskoj poeziji, što je pomalo neobično s obzirom na činjenicu da postoje i drugi “jezički jednostavniji” žanrovski oblici za pisanje poezije (poezija ašika, tekijaska poezija i sl.).

Dakako, razgovori o “estetskoj reformi” poezije u vrijeme i nakon Tanzimata, jesu neka vrsta pokušaja da se osmanska književnost, sa stilski dominantnim divanskim poetskim izrazom, “ogleda” i procjenjuje u kontekstu poetike drugih “svjetskih” književnosti. Ako bi se period 16. stoljeća u Osmanskom carstvu mogao uvjetno razmatrati kao period svojevrsne osmanske literarne renesanse pod utjecajem kulturološki resemantiziranih starijih perzijskih literarnih uzora, onda bi se period Tanzimata mogao promatrati kao neka vrsta približavanja osmanske književnosti tadašnjim evropskim trendovima u književnosti, sa također pretpostavljenom resemantizacijom poetskih, ali i društvenih vrijednosti u Carstvu sredinom 19. stoljeća, što će se u književnoj produkciji najbolje osjetiti na samom kraju 19. i početkom 20. stoljeća. Ukoliko bi se ustvrdilo da je književnost na osmanskom jeziku u 19. stoljeću, osobito nakon tanzimatskih reformi, tačnije nakon otvaranja obrazovnog sistema za šire slojeve, doživjela neku vrstu “interliterarnog” šoka i traume, poglavito u pisanju poezije u stilu i po uzusima divanske književnosti, takva tvrdnja bi izgledala pomalo neuobičajena i tražila bi posebnu elaboraciju i objašnjenja. Naime, odraz društvenih

⁶ Neke ideje i utjecaji tadašnjih kretanja u književnim krugovima u Francuskoj u prvo vrijeme postaju predmetom razgovora i rasprava među različitim književnim krugovima u Osmanskom carstvu. Osniva se i Akademija za prevođenje sa stranih jezika na osmanski, počinje se sa pisanjem u drugom stilu. I u divanskoj književnosti koja je slijedila dugački put od klasičnih osmanskih uzora 16. stoljeća do uzora iz kasnijeg perioda zapaža se utjecaj nekih strujanja iz evropske poetske tradicije. Takve utjecaji kod bošnjačkih divanskih pjesnika najbolje se uočavaju u nekim pjesmama unutar divana Arifa Hikmeta Stočanina.

kretanja u oblast kulture općenito, a posebno književnosti, zapaža se kroz različite isprepletene kružne utjecaje, koji su katkad slabiji a katkad snažniji. Često se može činiti, osobito ako se promatra sa današnjeg aspekta naslijeđenih početnih pretpostavki u književnoj kritici, kako se literarna produkcija u Osmanskom carstvu podredila visokim zahtjevima osmanske orijentalne multietničke literarne elite sa filozofsko-religioznim unificiranim i osobenim kodom poetske spoznaje. No, to je naprosto privid usljed pojednostavljenja literarne tradicije carstava orijentalnog tipa i njenog poistovjećivanja sa nacionalnim književnostima koje se vrlo rano razvijaju u evropskim književnostima. Ipak, pošto se visoki divanski stil razvijao djelomično i posredstvom klasičnog obrazovnog sistema, on je bio uključen u normativnu poetiku u brojnim književnim krugovima u Carstvu. Poetizacija određenih kulturoloških vrijednosti u raznim pokrajinama u carstvu, sa popularizacijom i širenjem obrazovanja, već u 17. stoljeću odvija se, najčešće na lokalnom nivou, uvođenjem lokalnih motiva u poetski opus brojnih pjesnika, a ta pojava traje i u kasnijim stoljećima, čak i sa izvjesnim pojednostavljanjem samog jezičkog izraza. U sredinama sa razvijenom tradicijom obrazovanja u klasičnim medresama, u raznim dijelovima Carstva, najčešće na lokalnom nivou, popularizacija poezije, s jedne strane, i potreba za poetizacijom ideje, s druge strane, najčešće dovodi do povećanog broja pisanja kronograma (tariha) koji se bave lokalnim događajima, važnim za kulturnu prošlost određenog kraja, grada ili zajednice. Takva ideja se realizira i kroz prozu. Pisci kronika na Dvoru pišu jednu vrstu kronika, dok pisci lokalnih kronika, uglavnom pišu lokalne ljetopise i manje zbirke u kojima bilježe ono što je zanimljivo kao kulturna činjenica u mjestu u kojem žive. Često je prosvjetiteljsku ulogu imala i tekijaska književnost koja, zbog posebnog stila i namjene, najčešće razvijala odvojeno od divanske, iako se isti pjesnici mogu baviti i jednim i drugim načinom pisanja poezije. Čak je imala i tradicionalno različite poetske forme izražavanja, različit metar (često slobodniji silabički, za razliku od klasičnog divanskog aruz-metra) i strofe.

Ako se pogledaju divani Ilhamije Žepčaka (1773-1821) i Abdurrahmana Sirija (1785-1847), jasno je da je riječ o jednostavnom jeziku, izrazu koji je toliko pojednostavljen da su brojne pjesme naprosto napisane i na maternjem, bosanskom jeziku. S druge strane, u njima se sreću i vrlo pojednostavljene pedagoško-didaktičke poeme kakve se vrlo rijetko mogu naći u divanima divanskih pjesnika. U lokalnim sredinama sa jače razvijenim klasičnim obrazovanjem u medresama neki pjesnici se okreću divanskim uzorima kroz prepisivanje, imitaciju, pisanje paralela (nazira) po uzoru na klasike, sastavljanje kićenih hvalospjeva

nekim viđenijim predstavnicima lokalne administracije, ili se, pak, i oni okreću duhovnoj mističkoj eliti, pišući istovremeno i kronograme i pjesme, po stilu, vrlo bliske pjesmama tzv. tekijskog poetskog žanra. Navedena pojava sve je prisutnija u 19. stoljeću. Stoga, ukoliko se želi aktualizirati pitanje stilske klasifikacije i žanrovske periodizacije starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima, potrebno je krenuti posve drukčijom logikom od određivanja “stila epohe”, budući da se “dominantni stil epohe” može razvijati stoljećima, isto kao i oni “alternativni stilovi”, koji mogu čak i duže trajati od onih koji su dominantni. Naprosto, određena vrsta poetike razvijala se u određenim krugovima u društvu, dok se druga vrsta poetike razvijala paralelno u drugim krugovima, a periodizacija i žanrovska klasifikacija slijedi logiku razvika određenih žanrovskih ili stilskih formi i oblika unutar određenog poetskog izraza. Navedene napomene važne su razumijevanje pitanja raslojavanja starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima u tzv. preporodnom periodu.

Dakle, dok se u divanskoj književnosti u Osmanskom carstvu, zbog promjena u težnjama književne elite, osjeti utjecaj ideja iz zapadnih književnosti, na način da se neki pjesnici postepeno okreću od “anacionalne”, univerzalne filozofsko-refleksivne ideje u poeziji i sve više se usmjeravaju ka reformi poezije općenito. U narednoj fazi, sa razvojem reformi obrazovnog sistema, razvija se i opismenjavanje na lokalnim, nacionalnim jezicima širom Carstva, što svakako ima utjecaja i na razvoj književnosti kod samih Turaka, koji sve više idu ka ideji nacionalne turske književnosti, tražeći za njenu razlikovnost čak i drukčije jezičko-strukturalne forme. Pitanje jednostavnosti jezika samo je privid, po našem mišljenju, budući da se poznato “popunjavanje semiotičke praznine” u razvoju nacionalnih književnosti u osmanskome društvu traži u utvrđivanju razlike u odnosu na postojeće uzuse, od kojih se traži i svojevrsni poetički otklon. Dakako, pojednostavljeno govoreći, nacionalna turska ideja u osmanskoj književnosti nije mogla tražiti svoje ideološko uporište u “anacionalnoj”, univerzalnoj ideji kakve ima čak i tekijaska književnost, bez obzira na to što je jezik tekijaska književnosti bio vrlo jednostavan i razumljiv gotovo svim govornicima turskog jezika, i uprkos, dakle, opravdanjima kako se reforme “rade” zbog jednostavnijeg jezika. Ona to nije mogla jer je ideja tekijaska književnosti već bila prihvaćena, zajednička u literarnoj tradiciji svih muslimanskih etničkih zajednica, kako kod Arapa, Perzijanaca, tako i kod Bošnjaka, Albanaca i drugih etničkih skupina u Carstvu. I zbog toga nije bila podesna da nosi nacionalnu ideju, s jedne strane, iako je još jedan važan razlog bio značajan u kanoniziranju osnova za kasniji “preporodni” razvitak

turske nacionalne književnosti: tekijaska književnost nije bila “elitna književnost”, u smislu društvenog prestiža naslijeđene društvene i poetske tradicije, a ideja svake nacionalne književnosti traži “elitizam vlastite književne tradicije”. Ukratko, uporedo sa divanskom poezijom razvija se i poezija koja ima elemente i divanskog stiha ali i strukture stiha posuđene iz evropskih književnosti, a posebno iz francuske. Čak se i tematski okvir širi, obogaćuje, a sama divanska književnost postaje klasična književnost na osmanskome jeziku, dok se ostale prelazne forme u kasnijem periodu sve češće nazivaju novijom osmanskome književnošću (poezijom), a u kasnijem periodu dolazi do zvaničnog uvođenja i termina turska književnost, pri čemu je sva književnost na osmanskome jeziku dio starije turske književnosti, uz stanovito preferiranje određenih pjesnika koje je, iz poetičkih ili nekih drugih razloga, utemeljila aktualna nacionalna turska književna kritika.

Ukoliko bismo pokušali pratiti odraze ideje preporoda u bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima i općenito u bosanskom društvu sredinom 19. stoljeća do austrougarskog perioda, čini se da bi se ideja preporoda, bez ulaženja u detaljnije analize, vrlo teško mogla pratiti na primjeru divanske književnosti, a daleko više u tekijaskoj književnosti na orijentalnim ili na bosanskom jeziku. Doduše, u *Divanu* Arifa Hikmeta Rizvanbegovića uočava se stanoviti razvoj određenih poetskih formi tipičnih za “tranzicijski period” u divanskoj književnosti 19. stoljeća, uglavnom pod utjecajem novih kretanja u divanskoj poeziji općenito. Kod Fadil-paše privlače pažnju i njegovi rodoljubivi gazeli o Bosni. Kod ostalih pjesnika kronograma zapaža se također dosta prigodnih stihova o lokalnim događajima u Bosni u tom periodu, kao što su događaj pokretanja štamparije u Bosni i sl.

U oblasti narativne poezije na orijentalnim jezicima u preporodnom periodu pažnju privlači i pokoja satirična mesnevija, kao što je autobiografska poema Ali Riza-bega Stočanina. To je poema koja nosi novi duh, nastala najvjerovatnije pod utjecajem tadašnjih preporodnih kretanja u osmanskoj književnosti sredinom 19. stoljeća. Sam način unošenja ironijskih obrazaca na razini strukture i tekstualnih strategija u autobiografskoj poemi Ali Riza-bega Stočanina ukazuje na novija kretanja u tadašnjoj književnosti na osmanskome jeziku. U svojoj poemi pripovijeda kako je izgubio vid, otišao u carsku bolnicu u Bursi, i, baš kad je progledao, nije ni sunce ugledao, a ispred njega su u redu čekali zajmodavci: mesar sa satarom, pekar i ostali. Pjesnik se, u skladu sa tadašnjim trendovima u pisanju poezije sredinom 19. stoljeća u Carstvu, obraća izravno čitatelju i svjesno radnju smješta u prostor između fikcije i stvarnosti, koristeći posve drukčiji pristup u opisu događaja, pristup

koji teži ukazati na probleme svakodnevice na način kako se to radilo u nekim krugovima u istanbulskim književnim kružocima sredinom 19. stoljeća. Pjesnik zahvaljuje sultanu, ali uz izostanak uobičajenih dugačkih panegirika i afirmiranje socijalne kritike društvenog stanja, kritike koja razbija romantičarske iluzije o “čudotvornom ozdravljenju” i unosi notu satiričkog realizma. Zbog naglašenog simboličkog autobiografskog konteksta, poemu je moguće promatrati i kao neku vrstu realističke simboličke poeme koja se pokušava baviti ljudskom naravi. No, to nije neobično budući da se u to vrijeme u književnim kružocima u Istanbulu raspravljalo o poeziji koja bi trebalo da oslikava realnu situaciju u društvu i da kritikuje negativne pojave. Na planu širenja spomenute ideje u kontekstu obrazovanja, ubrzo je došlo do popularizacije pedagoško-didaktičkih literarnih sadržaja (pjesama i poučnih pričica) u udžbenicima unutar školskog sistema u vrijeme tanzimatskih reformi. Što se tiče odjeka takvih stavova o funkciji književnosti, on se zapaža i na primjeru sve jače popularizacije pedagoško-didaktičnih alhamijado pjesama. Za prevođenje na bosanski jezik sve više se biraju pedagoško-didaktički sadržaji. Što se tiče utjecaja iz francuske književnosti na bošnjačku književnost na orijentalnim jezicima u tranzicijskom periodu, on je uglavnom posredan, preko osmanske tanzimatske književnosti i to u vrlo ograničenoj mjeri, budući da se u ranom periodu reformi već jasno krenulo ka pisanju tekstova na bosanskom jeziku, prije svega ka popularizaciji literature na maternjem jeziku. S druge strane, u vrijeme tanzimatskih reformi obrazovanja i u Bosanskom vilajetu u učiteljskim i drugim specijaliziranim državnim školama, uglavnom u Sarajevu, kao strani jezik uvodi se francuski, dok se arapski, naprimjer, nastavlja proučavati uglavnom u medresama koje su radile po donekle reformiranom klasičnom programu obrazovanja. Također treba napomenuti da se od 1866. godine, sa početkom štampanja listova *Bosna, Vjestnik* i *Sarajevski cvjetnik (Gülşen-i saray)*, povremeno srećemo sa vijestima iz kulture koje se posredno preuzimaju iz osmanske štampe i prevode na bosanski, službeni jezik spomenutih vilajetskih listova. Dio tih prevedenih vijesti preuzet je iz francuskih časopisa i u skraćenom obliku na osmanskom objavljivan u časopisima iz kojih je Kurtćehajić birao neke zanimljive vijesti i prevodio ih na bosanski. Njegova trajna želja bila je da uči francuski jezik.⁷ *Sarajevski cvjetnik* izlazio je u tiražu od oko 2000 primjeraka. Izašlo je ukupno oko 170 brojeva.

S druge strane, spomenuti period narodnog prosvjetiteljstva i društvenog preporoda sa pojavom štampe označio je zapravo jedan zanimljiv

⁷ Umro je vrlo rano, 1872. godine, u Beču, gdje se liječio od tuberkuloze.

period prekida ranije “dominacije mecenatsva” i period nužnog okretanja pažnje pjesnika i pisaca ka široj čitateljskoj publici koja ih je okruživala. Književnost na orijentalnim jezicima, i u onom dijelu, žanrovskim vrstama gdje je ta pojava bila izraženija, sve više se udaljuje od “elitsičkog patronatstva” a dodatno približava ciljevima narodnog prosvjetiteljstva. S obzirom na postojeću situaciju, za književnu produkciju na orijentalnim jezicima sve veću važnost dobijaju autori koji se bave lokalnim temama, odnosno opisom lokalnih događaja i historije, ili, pak, oni koji se bave enciklopedijskim radom na prikupljanju ranijih tekstova kako bi ukazali na kontinuitet i “izvrsnost postojeće tradicije” u etabliranju ideje nacionalnog ponosa. S druge strane, nastojalo se sačuvati od zaborava i ono što je stoljećima pisano na orijentalnim jezicima a autori su im uglavnom (ili prepisivači) Bošnjaci muslimani. U tom pogledu nastaju i hronike Bosne, ne samo hronike pojedinih gradova, bez obzira na činjenicu što se pojedini autori nisu mogli oduprijeti potrebi da što više napišu o svom gradu i ljudima koji su živjeli u njemu.

Treba napomenuti da je tranzicijski period u bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima dobio kasnije sasvim jasne forme izražavanja, dok se u periodu prije reformi društva neke pojave u starijoj bošnjačkoj književnosti mogu proučavati ili kao neka vrsta lokalnih osobnosti ili kao primjeri odstupanja od općeg pravila u glavnom toku književnog stvaralaštva. Naime, divanski pjesnici koji su bili bliže administraciji pisali su poeziju u skladu sa općim stavovima Carstva prema određenim događajima. No, bilo je i pjesnika koji nisu imali mecene u administraciji ili u visokim kulturnim krugovima, te su se zadovoljavali pisanjem poezije za šire slojeve obrazovanih čitatelja koje je uglavnom zanimao opis svakodnevice. S druge strane, ustanak i pokret za autonomiju Bosne 1832. pod rukovodstvom Husein-kapetana Gradašćevića i tadašnjeg bosanskog Divana, utjecao je donekle na formiranje mišljenja o tome da je pisanje na maternjem jeziku jedan od uvjeta prosvijećenosti i opstanka naroda, a oslonac na lokalne snage korisniji od pokušaja da se pridobija pažnja prijestolnice. Tako je gotovo u pravilu bilo književnika i autora koji su pružali otpor vlasti. Zanimljivo je da se danas o njima i ne piše kao o pjesnicima koji su bili “dio naroda”, odnosno o pjesnicima koji su predstavljali glas naroda ili se borili za interese običnog čovjeka, iako to oni jesu. Slučaj pjesnika Ilamije Žepčaka koji je bio “neposlušan” vlasti samo se sporadično spominje u kontekstu “nedostatka socijalne pravde kod Turaka”, a bez jasnog određenja samog lika Ilhamije Žepčaka u kontekstu vremena u kojem je živio. Prosvjetni rad i poezija Abdurahmana Sirija svodi se na granice tekije. S druge strane, ukoliko se pogledaju rukopisi poezije u rukopisnim zbirkama

u bosanskim bibliotekama, pažljivijem oku neće promaći činjenica da se i u poeziji na orijentalnim jezicima uočava sukob između lokalnih bošnjačkih i turskih pjesnika povodom boja na Kosovu 1832. Imamo sačuvane rukopise i pjesme koja opisuje pobjedu Bošnjaka u boju na Kosovu pod vođstvom Husein-kapetana Gradaševića, ali i pjesme koja opjevava kasniju pobjedu nizamske osmanske vojske nad pobunjenim Bošnjacima "psima". U tom kontekstu treba razumijevati i tragičnu smrt pjesnika Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka.

Razmatranje pitanja kriterija razgraničenja starije bošnjačke književnosti u tranzicijskom periodu i bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima u preporodnom periodu ukazuje općenito na teškoće određivanja kriterija za svaku sličnu periodizaciju. Ako bi se uzeo kriterij da je to književnost Bošnjaka koji su pisali i radili u prosvjetiteljsko-tranzicijskom i kulturološko-preporodnom periodu, takva odredba mogla bi biti prihvatljiva kao okvir unutar kojeg se može ići u detaljnije analize i razgraničenja. Romantičarsko svojstvo prosvjetiteljsko-tranzicijske književnosti jeste briga za maternji jezik, tako da se pri analizi te vrste književnosti na primjeru bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima treba osvrnuti također i na promjenu statusa "književnosti na nematernjim jezicima", odnosno na promjenu odnosa prema takvoj vrsti književnosti, što se donekle može pratiti i na primjeru *prevodne književnosti* sa orijentalnih na bosanski jezik. Zanimljiva je i pojava intenzivnog prevođenja djela vjerske književnosti na bosanski jezik, te njihovo kasnije masovnije prepisivanje, štampanje i popularizacija. Takav je slučaj sa Mevludom u Gaševićevom prijevodu, i pripovijestima o poslanicima u prevodu Muhameda Ruždija Trebinjca i ostalih prevodilaca. Naime, sa službenim uvođenjem maternjeg jezika u obrazovni sistem, dolazi i do pojave interlinearnih ili uporednih prijevoda klasičnih djela sa orijentalnih jezika na bosanski jezik. Stoćanin Ali Hrlje daje prevod *Kaside-i burde* na bosanskom, uporedo sa tekstem na arapskom. Takav slučaj bilježimo čak i u austrougarskom periodu kada Junus Remzi Stovro daje interlinearno na bosanskom, turskom i perzijskom jeziku tekst Sadijeva Đulistana. Hronike koje se počinju pisati u preporodnom periodu u starijoj bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima uglavnom su lokalnog karaktera i odnose se na opis događaja u Bosni. Ideja Bosne, njene povijesti, Bošnjaka i sudbine centralna je tema narativne literarne produkcije na orijentalnim jezicima u preporodnoj književnosti na orijentalnim jezicima.

Jedan od važnih elemenata prilikom razgraničenja starije i preporodne bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima svakako je i kriterij popularizacijske promjene statusa i funkcije "književnog teksta na

orijentalnim jezicima” u ranijem tranzicijsko-prosvjetiteljskom i kasnijem preporodnom periodu. Što se tiče kriterija klasifikacije prosvjetiteljsko-tranzicijske i preporodne književnosti na orijentalnim jezicima, ona se mora temeljiti na tradicionalnoj klasifikaciji starije bošnjačke literarne tradicije na orijentalnim jezicima, uz nužne dodatke i promjene koje iziskuje novi povijesni kontekst i novi načini izražavanja.

Nažalost, današnja istraživanja starije i preporodne bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima ne prate odgovarajuće teorijske studije, pošto je većina istraživača rukopisnih djela zauzeta obradom samih djela, dok većina književnih teoretičara nema vremena za istraživanje, te uglavnom pribjegava sintetičkim uopćavanjima na osnovu literature, nemajući uvida u suštinu i cjelinu rukopisnog korpusa. Da problem bude veći, nekritički se preuzimaju brojne hipoteze iz različitih literarnih tradicija, čak i one koje nemaju baš mnogo sličnosti sa poetikom starije bošnjačke književnosti, često i bez njihove provjere na samom korpusu, pri čemu se materijal pokušava prilagoditi i podrediti već zadatoj, iz literature “posuđenoj” hipotezi, ili se dokazuju u literaturi općepoznate činjenice. Bez obzira na individualne ocjene estetskih vrijednosti određenih djela, potrebno je ozbiljnije pristupiti i klasifikaciji starije bošnjačke literarne tradicije, odnosno ponuditi logične modele klasifikacije koji odgovaraju toj vrsti literarne produkcije, a potom se osvrnuti i na složeniji problem razgraničenja starije i preporodne bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima. Komparativnu analizu tekstova u starijoj bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima nužno je raditi nakon okvirne, vrlo široke klasifikacije, kako se ne bi dešavalo da se zapostave brojna djela, te da se gotovo i ne spominju jer se nekom ne “sviđaju” ili nisu pisana na visokoj razini divanske poetizacije. Dakako, postoje različiti kriteriji klasifikacije, školske varijable u proučavanju rukopisnog blaga “popis-opis-sistematizacija/ klasifikacija”, različite sklonosti istraživača i teoretičara. Dosadašnja podjela na prozu i poeziju sasvim je dovoljna, ali “usitnjenost korpusa”, s jedne strane, i neulaženje u različite kriterije klasifikacije prilikom pisanja studija iz oblasti starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima, s druge strane, stvara mnoštvo nejasnoća u recepciji starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima. Katkada takve nejasnoće prave probleme u određivanju prioriteta istraživanja, što je sasvim prirodno.⁸ Naime,

⁸ Pitanje nepoznavanja ili poznavanja izvora, odnosno raznih rukopisa bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima u svijetu, pitanje je opće informiranosti svakog istraživača te vrste rukopisnog blaga. Nebilježenje određenih pjesnika ili pisaca kod Bašagića ili u nekoj tezkiri “divanskih pjesnika” ne može biti nikakvo znanstveno opravdanje za potcjenjivanje određenih autora. Zanimljivo je da ima autora

osjeća se potreba za nekom vrstom “književne katalogizacije” rukopisa, uz nužnu okvirnu klasifikaciju, makar prema uzusima sadašnje turske književne kritike u oblasti književnosti u Osmanskom carstvu na osmanskome jeziku, uz nužne modifikacije prilikom svake stilske periodizacije, onoliko koliko nas na to upućuje sam kontekst, kako se ne bi došlo u situaciju da nepodesno uvođenje određenog termina u klasifikaciji napravi dodatni logički problem (čak i klasifikacijsku traumu) u periodizaciji starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima.⁹ Takav pristup je nužan kako bi se bolje shvatili i brojni, vrlo zanimljivi fenomeni u bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima u preporodnom periodu.

“NARCIS U TUĐEM OGLEDALU”: FENOMEN ZNANSTVENE RECEPCIJE I KANONIZACIJE

Ukoliko se na primjeru razgraničenja starije i preporodne književnosti na orijentalnim jezicima želi ozbiljnije pozabaviti pitanjem recepcijske traume “izvana” i “iznutra” u interpretaciji i klasifikaciji, potrebno je imati opću sliku o recepciji te vrste književnog stvaralaštva. Za bolje razumijevanje fenomena recepcije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima, posudit ćemo metaforu “ogledala i narcisa” iz te književnosti kako bismo što slikovitije ukazali na neke tokove u recepciji te vrste književnosti u posljednjih stotinjak godina. Na širem, globalnom planu svjetske književnosti moguće je stvari promatrati i na relaciji

koji se u literaturi spominju gotovo na svakom mjestu i u svakoj studiji, a u biti imaju napisanih svega nekoliko osrednjih stihova, dok se neki bošnjački autori, možda i zbog ranijih ideoloških razloga, uopće ne obrađuju u radovima iz oblasti bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima, a imaju i po nekoliko hiljada stihova. Možda ti pjesnici i nisu bili uspješni kao divanski pjesnici, ali su ostavili velike poetske opuse iza sebe, tako da, ne ulazeći, bez prethodne analize, u ocjenu poetske vrijednosti njihovih stihova, mislim da zaslužuju da ih se češće spomine u radovima koji se bavi književnošću Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

⁹ U današnjoj književnoj kritici na osnovu stila opisuju se različite vrste pjesničkog stvaralaštva: tako se po jezičkostilskom izrazu razlikuje divanska književnost od narodne književnosti na turskom jeziku, od tekijске književnosti, poezije ašika, poezija saza (*saz şiiri*) itd. Od te klasifikacije uglavnom počinje današnja okvirna klasifikacija poezije na orijentalnim jezicima pisana u granicama Osmanskoga carstva. Dakako, ako bismo krenuli od navedene činjenice, i književnost Bošnjaka na orijentalnim jezicima mogli bismo, uz izvjesne modifikacije, i na taj način klasificirati, te je promatrati i sa šireg kulturološko-poetičkog aspekta, a divansku književnost, odnosno divansku poeziju kao dio takvog složenog žanrovsko-literarnog mozaika.

suodnosa zapadnih i istočnih literarnih tradicija. Iako se na osnovu brojnih umjetničkih djela u vrijeme rane i kasne evropske renesanse vidi međusobni utjecaj evropske i istočne, osmanske ili perzijske umjetnosti, kako u slikarstvu tako i u književnom stvaralaštvu, imajući na umu kako se u nekim evropskim literarnim tradicijama razvija i posebna vrsta pisanja egzotičnih srednjovjekovnih romana o osmanskim sultanima, fokus naše pažnje ide ka eksplicitnom kulturološkom susretu istočnih i zapadnih literarnih tradicija bitnih za okvirno poimanje, u ovom slučaju, recepcije divanskog poetskog diskursa, kako na Istoku tako i na Zapadu, ali u mjeri relevantnoj za pokušaj razrješenja pitanja traume u razgraničenju starije i preporodne bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima.

*Goethe i West-östlicher Diwan: jedan od modela
recepcije i popularizacije orijentalnih književnosti*

Poznato je da evropska literarna tradicija od 18. stoljeća sve više uvodi temu egzotičnog Orijenta. Orijent je u zapadnim književnostima mjesto užitka, što se mora odraziti i u literaturi na orijentalnim jezicima. Brojni evropski književnici, nalazeći literarne uzore u grčkoj antici, pokušavaju vlastitu, renesansom oblikovanu hibridnu literarnu tradiciju predstaviti kao *Ogledalo*, uzor, mjesto na kome se ostale književnosti trebaju ogledati, kultivirati i dotjerati. Zanimljiv je i primjer traženja inspiracije u istočnim književnostima, dakako na razini posuđivanja tematske inspiracije i naizmjeničnog ogledanja zapadnog duha u istočnom i istočnog u zapadnom. Budući da poetika ne poznaje formalne granice a istovremeno ih i priznaje kao kulturološke činjenice, te da ima uvijek i svoju filozofsko-spoznajnu dimenziju u razumijevanju i interpretaciji književnosti, kao takva često postaje predmetom i mostom između civilizacijski različitih skupina i geografski odvojenih dijelova čovječanstva. Djelo *West-östlicher Diwan (Zapadno-istočni Divan)* J. W. von Goethea (1749-1832), napisano između 1814. i 1819. godine, jedno je od tipičnih djela filozofsko-poetičkog zanimanja zapadnih intelektualaca i književnika za egzotične ideje sa Istoka. Goethea su, kao pjesnika i intelektualca, zanimali sljedeći motivi: "*Asch*" / *Ašk* / *Ljubav* (poimanje ljubavi u divanskoj poetici), *tefkīr* (poetska refleksija/filozofija, misao), *humor* (igra i fenomen karnevalizacije diskursa u pojedinim pjesmama), *mudrost/hikma* (tradicija upotrebe orijentalno-islamske mudrosti), *saki-name* (mistička opijenost na Istoku i na Zapadu), *parabole* (primjeri iz klasike), *huld-name* (vječnost, pojam raja i pakla,

ljudska prolaznost), priča o Zulejhi itd.¹⁰ U svojoj poeziji i stavovima koji su imali odjeka u evropskoj kulturnoj javnosti Goethe je približio dva svijeta koja su se u to vrijeme slabije poznavala na planu literarne tradicije, zapadnog evropskog i “istočnog” svijeta, svijeta kršćana i svijeta muslimana, gdje je zapravo skrenuo pažnju da i jedna i druga literarna tradicija na svoj način pjevaju o istoj, ljudskoj problematici koja ih zaokuplja i u svakodnevicu i u filozofskom poimanju svijeta. Pojam svjetske literature (*Weltliteratur*) kod Goethea, bez obzira na to da li se Goetheovi stavovi promatrali kao tipični stavovi romantičara ili, pak, filozofa, svakako je nešto drukčiji od nekih drugih stavova. Ono što je zanimljivo sa teorijskog aspekta jeste njegovo nastojanje da, u skladu sa svojim “romantičarskim duhom”, shvati poetiku književnosti na orijentalnim jezicima, kako književnosti na arapskom, tako i one na perzijskom jeziku, a u velikoj mjeri i one na osmanskome, na osoben način, svojstven romantičarskim idejama kojima se nadahnjivao. Bez obzira, dakle, na to što i nije posebno ulazio ili pokušavao prodrijeti u fenomen osobite kulturološke (re)semantizacije i koda divanskog poetskog diskursa, moglo bi se ustvrditi kako je poetika orijentalnih književnosti snažno djelovala na njega čak i sa formalnog tematsko-sadržajnog aspekta. Goethe je kroz vlastitu viziju pripovijesti o Zulejhi, a i na primjeru gazela u divanima na orijentalnim jezicima, afirmirao “kult netragične neuzvrćene ljubavi”, svojstven brojnim djelima nastalim pod utjecajem nekih Goetheovih ideja. Naime, brojni današnji kritičari divanske poezije, kada govore o ljubavi u divanskoj poeziji posve zanemaruju njenu očitu mističku kodiranost, te uvode i pojam (patetično) “neuzvrćene ljubavi” u divanskoj književnosti, što je jedan od dominantnih motiva prilikom doslovnog iščitavanja bilo kojeg gazela ili ljubavne mesnevice. No, takav romantičarski pristup, bez ulaženja u simboličko-gnoseološku dimenziju divanskog poetskog diskursa, nije samo osobitost nekih današnjih književnih kritičara, već se zapravo radi naprosto o *prvom, površinskom sloju* recepcije divanske poezije općenito, pri čemu se egzotični, karakteristični motivi stavljaju u prvi plan.

Recepcija divanske poezije na Zapadu sredinom 19. stoljeća kretala se u više smjerova, a uglavnom je slijedila generalne tendencije recepcije orijentalnih književnosti općenito. Budući da je Bosna nakon 1878. godine ušla u sastav Austro-Ugarskog carstva, nas, prije svega, zanima stanje na kulturnoj sceni na tom području zbog kasnijih prepoznatljivih utjecaja na recepciju divanske književnosti i poetike na

¹⁰ Zapravo, proučavanje semiotičke poetike divanske književnosti, uključujući i divansku književnost Bošnjaka na orijentalnim jezicima, može početi od nekih temeljnih tematskih odrednica koje je J. W. von Goethe predstavio u svom “Diwanu”.

bosanskohercegovačku književnu kritiku tokom 20. stoljeća. Naime, u Beču u okviru Diplomatske akademije pri Vladi odvijaju se brojne aktivnosti na proučavanju društvenih prilika u Osmanskom carstvu. Nije ni čudo da su Goetheovi brojni stavovi postali prilično popularni među znanstvenicima na Diplomatskoj akademiji. Brojni istraživači istražuju orijentalne rukopise, kupuju ih i opremaju rukopisnu biblioteku Akademije za dalje proučavanje. Početkom 19. stoljeća štampaju se brojna Hammerova djela o historiji Osmanskog carstva, a potom i književnosti u Osmanskom carstvu, zatim trotomni Flügelov katalog rukopisa (I: 1865, II: 1865, III: 1867) Carske rukopisne biblioteke i arhiva. U djela je uloženi veliki istraživački napor i prikupljen je ogroman broj informacija. Ma koliko to na prvi pogled činilo paradoksalno, veze između Beča i Istanbula bile su više nego prijateljske, a interesi su se često podudarali. No, u cjelini promatrajući, evropske kulturne prijestonice sve više postaju "Ogledalo" ponajprije na ideološkom planu, dok sama djela na orijentalnim jezicima tek popunjavaju prazninu hipotetičkih "egzotičnih artefakata" u muzeju Kulture, čiji su zaštitnici oni koji se brinu o tom muzeju. Velike carske zbirke orijentalnih rukopisa u Parizu, Londonu i Beču postaju svojevrsni "muzeji voštanih figura".

Ulaskom u austrougarski kulturološki prostor, na prostorima Balkana dolazi i do snažnijeg promoviranja nacionalnih ideja u Carstvu, osobito panslavističkih koje promoviraju gotovo podjednako i Rusija i Engleska, a zbog već poznatih okolnosti i aspiracija za svojim utjecajem na Balkanu.¹¹ S druge strane, s dolaskom austrougarske vlasti u Bosnu prekida se izravni kontakt sa dotadašnjim centrom "obrazovanja", sa Istanbulom. Prosvjetiteljsko-tranzicijska tradicija od Tanzimata, osobito od 1860. do 1878. godine nastoji se potisnuti u drugi plan, a štampa iz spomenutog perioda, koja je sasvim jasno promovirala i vrlo važne stavove i ideje bosanskog stanovništva stavlja se u drugi plan. Ipak, društvena klima iz navedenog prosvjetiteljskog tanzimatskog perioda očuvala je ideju posebnosti u odnosu na nove osvajače i ideologe na kulturnom planu. *Bosansku vilu* finansira Kraljevina Srbija, brojne časopise finansira austrougarska vlast ili interesni krugovi iz Zagreba. Zapravo je karikaturalno koliko se u nekim bosanskim časopisima objavljuju radovi

¹¹ Djela koja se bave fenomenom divanske književnosti i općenito rukopisnom baštinom na orijentalnim jezicima, a koja su postala predmetom proučavanja na akademijama i univerzitetu u Beču, bila su uglavnom enciklopedijsko-biografske naravi, sa mnoštvom podataka najčešće već preuzetih iz tadašnjih osmanskih bibliografskih enciklopedija i priručnih kataloga, s tim da su djela dovedena do metodološke perfekcije. Takve vrste proučavanja bile su trend u evropskoj kulturnoj javnosti, kako u lingvistici i književnosti tako i u općim kulturološkim studijama.

iz oblasti književnosti susjednih krajeva ili država, časopisi u kojima gotovo da nema niti jednog autora iz Bosne, s jedne strane, ali i znakovito koliko se ulaže napora da se bošnjački pisci i pjesnici upregnu u ideje koje ih u suštini nacionalno negiraju, s druge strane. No, logika književne produkcije takva je da nakon nekog vremena pridobije odgovarajuću publiku, pošto se kroz objavljene radove šire određene ideje a posredstvom određenih autoriteta te ideje se šire među stanovništvom. Prevodna alhamijado literatura iz perioda između 1860. do 1878. godine postaje aktualna tek nakon izvjesnog vremena. Još je zanimljiviji fenomen razvoja bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima u preporodnom periodu.

Kao što smo već napomenuli, divanska poezija je bila poezija osobite, vrlo zahtjevne poetike i izraza, te je i u središtu Carstva u drugoj polovini 19. stoljeća doživljavala brojne modifikacije i prelazna prilagođavanja nekim jednostavnijim poetskim oblicima, osobito u vrijeme pokreta za obogaćenje literature kroz uvođenje narodnog turskog jezika u časopisima koji su sve više preuzimali funkciju ranijih *tezki-
ra* (biografsko-poetskih antologija), *divana* (poetskih zbirki), *medžmua* (zbirki biranih tekstova), klasični divanski poetski izraz doživljava izvjesni zastoj. U navedenom periodu neki bošnjački pjesnici na orijentalnim jezicima, među njima su najpoznatiji Fadil-paša Šerifović i Arif Hikmet Stočević, sele se u Tursku, dok drugi odlaze i vraćaju se, kao što su Sejfullah Iblizović Sejfi, Ali Riza-beg Stočanin i drugi. S druge strane, manje poznati lokalni bosanski pjesnici, koji su i u austrougarskom periodu znali i pisali svoju poeziju na orijentalnim jezicima, okreću se uglavnom ka pisanju lokalnih kronograma ili pjesmica prigodnica na osmanskome, ili pak pisanju pjesama na maternjem, bosanskom jeziku. Bogata narodna poezija i tradicija počinje se objavljivati u posebnim knjigama i radovima u časopisima. Neki autori okreću se bilježenju prikupljanju lokalnih pjesama Bošnjaka na orijentalnim jezicima iz različitih rukopisnih medžmua (zbirki) koje sve više nestaju i pokušavaju se uništiti. Takav je primjer enciklopedijske kronike Muhameda Enverija Kadića od blizu 11.500 stranica (28 svezaka) na osmanskome jeziku, napisane u vrijeme razvitka preporodne bošnjačke književnosti.

*Primjer Safvet-beg Bašagića: pokušaj kanoniziranja recepcije
starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima*

Bašagić, ni kao pjesnik ni kao naučni istraživač, u početnom periodu pisanja nije bio vezan za grupu anacionalno (tačnije proosmanski) orijentiranih intelektualaca koja se okupljala oko listova *Vatan* i *Rehber*, a

kao pjesnik oglašavao se u različitim časopisima, dok se kao političar javljao uglavnom u listu *Bošnjak*, a kasnije i u drugim časopisima. Bašagićevo mišljenje o divanskoj poeziji Bošnjaka na orijentalnim jezicima treba promatrati u kontekstu vremena u kojem je djelovao, odnosno kao spoj različitih utjecaja na njegov rad. I za njega je, pod utjecajem bečke orijentalne filologije, divanska književnost bila “egzotična”, uostalom kao i divanska književnost općenito. Misticizam je, naprimjer, doživljavan više kao egzotični literarni termin a ne kao dio poetike divanske poezije. U ocjenama i doživljaju divanske poezije kod Bašagića se zapaža dosta goetheovskog zanosa i konceptualiziranja određenih poetskih vrijednosti, ali i dosta enciklopedijskog duha Hammera i Flügela, sa vidnim utjecajem nekih generalnih ocjena o pojedinim pjesnicima kakve se mogu naći u klasičnim osmanskim *tezki-rama* (poetskim enciklopedijskim biografskim antologijama). U svoju viziju unio je i elemente lokalne bošnjačko-muslimanske recepcije divanske književnosti općenito, viziju koja se nazire u brojnim radovima poslije njega, čak i danas.¹²

Iako se u svojim ocjenama Bašagić tradicionalno naslanjao na bečku filološku tradiciju i osmanski biografsko-enciklopedijsku tradiciju u proučavanju divanske poezije, mnogi kritičari su zanemarivali tu činjenicu, te su prilikom ocjene Bašagićeve recepcije poetike divanske književnosti često kritizirali neke stavove iz tezkira i enciklopedija kao Bašagićeve ocjene vrijednosti nekih pjesnika, iako se mora priznati da je i Bašagić, svojim načinom obrade, često neke stavove modificirao i prilagođavao kritičkoj javnosti. Ipak, prividno ostaje nerazjašnjen fenomen Bašagićeve negativne ocjene poetike nekih pjesnika, kao što su Hasan Kaimi i Medžazi, a takva Bašagićeva kritika može se tumačiti sa različitih aspekata. Jedan od razloga može biti zapravo sama Bašagićeva individualna recepcija suštine divanske poezije, kao *poezije egzotičnog doživljaja svijeta*, što je bilo prilično razumljivo u to vrijeme,

¹² Njegova disertacija, kasnije objavljena sa modificiranim naslovom, imala je dosta utjecaja na kasniju kanonizaciju historije starije bošnjačke literarne tradicije na orijentalnim jezicima. Na to ukazuju i brojne kasnije sintetičke studije koje su uglavnom pravile manji pomak u stručno-filološkom pogledu predstavljanja određenih detalja, ali ne i u književnoteorijskom. Štaviše, u književnohistorijskim sintezama poslije Bašagića većina osnovnih informacija zapravo je preuzeta od Bašagića koji je imao tu privilegiju da prvi na osnovu osmanskih tezkira u cijelosti na našem jeziku predstavi poeziju divanskih pjesnika na orijentalnim jezicima. Dakako, u njegovo vrijeme isto to je radio i Muhamed Enveri Kadić, ali, pošto je svoju višetomnu hroniku sastavljao na osmanskome jeziku, njegov utjecaj na našu kritičku javnost uglavnom je bio više posredan i selektivan, u zavisnosti od toga koliko su ga u svojim radovima neki istraživači uopće i spominjali.

s obzirom na snažne nacionalne romantičarske struje u pjesništvu južnoslavenskih naroda. No, ipak, Bašagićevo opredjeljenje da u svojoj studiji zauzme određene vrijednosne stavove u predstavljanju starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima treba tražiti i u samom djelu, koje je kao disertaciju naslovio kao *“Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der Orientalischen Literatur* (Bošnjaci i Hercegovci na području orijentalne književnosti). Naime, Bašagić je dobro znao i bio upućen u ukupnu bošnjačku tradiciju pisanja na orijentalnim jezicima budući da se kretao u krugovima koji su se bavili takvom vrstom tekstova, ali se ipak opredijelio za pristup u kojem je uglavnom predstavio divansku poeziju kao poeziju visokog stila, oduševljavajući se njom, dok je, naprimjer, tekijaska poezija bila posve u drugom planu, iako je u periodu preporodne književnosti imao dosta primjera pisanja poezije čak i na maternjem bosanskom jeziku unutar tekijskog poetskog žanra. Po našem mišljenju, nekoliko je razloga za takav Bašagićev pristup opisu djela iz starije bošnjačke književnosti: a) njegova studija je tematski uže definirana i ima za cilj da predstavi literarna djela Bošnjaka unutar orijentalnog Parnasa, a ne da ponudi cjelovitu klasifikaciju ili ocjenu starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima;¹³ b) Bašagićeva studija bila je pisana da u određenoj sredini, izvan prostora Bosne, predstavi najpoznatije bošnjačke pjesnike na orijentalnim jezicima – one koji su bili već priznati u Carstvu, izvan granica domovine, budući da je htio staviti akcent i na “kontinuitet” i priznanje u svijetu, pri argumentaciji tog kontinuiteta; c) odabrao je divanske pjesnike kao “uzor” slično kao što su divanske pjesnike uzimali za uzore i turski književni kritičari, budući da je poželjno u kanonizaciji “ideje nacionalne književnosti” pronaći autore koji pripadaju “elitnoj, klasičnoj književnoj tradiciji”, dok su ostali pjesnici manje važni u širem društvenom kontekstu. U svoje vrijeme Bašagić je imao slične ideje u doživljavanju književnosti na orijentalnim jezicima kao Goethe i slični pjesnici. Časopis koji je Bašagić pokrenuo imao je simbolički naziv “Ogledalo”. U svojoj interpretaciji starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima Bašagić je koristio tada aktualna “ogledala književne kritike” unutar južnoslavenske interliterarne

¹³ Vjerovatno je više razloga zašto je tema Bašagićeve disertacije precizirana na spomenuti način. Moguće je da je mentora i profesore u Beču više zanimala divanska poezija, nego drugi oblici pisanja jer je to bilo popularno u to vrijeme u bečkoj orijentalnoj filologiji. A moguće da je Bašagić odabrao tako užu temu jer je u osmanskim tezkirama mogao vrlo brzo doći do informacija o divanskim pjesnicima iz Bosne, dok bi mu za proučavanje podataka o životu ostalih pjesnika trebalo daleko više vremena.

zajednice aktualne evropske kulturološke scene usvojene kroz slavensku paradigmu pretpostavljenog doživljaja orijentalno-islamske književne tradicije. Kanonizirane literarne vrijednosti ogledala u kojem je nastojao predstaviti sliku bošnjačkih pjesnika na orijentalnim jezicima donekle su utjecale i na neke Bašagićeve sudove o pojedinim autorima. Kritika Bašagićevih stavova u tom pogledu u suštini je zapravo kritika tih “izvanjskih” ogledala, u ideološkom književno-estetskom sloju njegovog djela.¹⁴

U sagledavanju problema traume u razgraničenju starije i preporodne bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima nužno je ukazati na neke osnovne pravce u recepciji te vrste književnosti kroz određene modele interpretacije. Bašagićev primjer navodimo uglavnom zbog recepcije Bašagićevog djela kao neke vrste interpretativnog kanona i svojevrsnog književnohistorijskog “modela” u predstavljanju starije bošnjačke literarne tradicije na orijentalnim jezicima.¹⁵

Stariju bošnjačku književnost na orijentalnim jezicima teško je, u pogledu stilske klasifikacije i periodizacije, poistovjećivati sa divanskom književnošću na osmanskome jeziku općenito, tačnije sa razvojnim tokovima divanske književnosti u Carigradu, tadašnjoj literarnoj prijestolnici divanske književnosti. U društvenom životu u Osmanskom carstvu uloga poezije bila je višestruka. Ona je često bila i dio popularizacije novih znanja i spoznaja u širokim slojevima društva, katkad je služila kao neka vrsta afirmacije ili promocije određenih ljudi u društvenom životu, a katkad i samih ideja. Po stilskom izrazu, u rukopisnim kolekcijama u Bosni sreću se djela naših ljudi koji su pisali u različitim

¹⁴ Inače, Bašagićeva sudbina bila je stalno osporavanje u domovini. U Sarajevu mu je osporeno mjesto učitelja na gimnaziji pod izgovorom da nema položen učiteljski ispit iako je prethodno radio i u Zagrebu i u Sarajevu isti posao, a nedugo zatim i doktorirao u Beču.

¹⁵ Katkada se u Bašagićevo djelo učitavaju ideje i poruke koje i nemaju baš veze sa suštinom onoga što je napisao u svojoj disertaciji, u nastojanju da se Bašagićevim stavovima dodijeli značaj kanona koji postaje novo Ogledalo “nacionalne projekcije” povijesti starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima, te se književni kritičari neshvatljivo razilaze: a) dok jedni pokušavaju zanemariti činjenicu da je Bašagić napisao samo jednu studiju koja je nastojala naći svoj odraz u Ogledalu tadašnje književne kritike jer bi htjeli sve Bašagićeve stavove dovesti na razinu kanona, b) drugi to isto rade u nastojanju da Bašagića predstave kao osobu koja je izvor projekcije određene “nacionalne ideje” na štetu istinskog proučavanja književnosti kao takve. Dakako, to već ukazuje na problem dvostruke reinterpretacije koji se temelji na osobnoj traumatiziranosti “posuđenim ogledalima” iz izvanjskih književnoteorijskih interpretativnih tradicija ili na sklonost ka nekritičkoj generalizaciji vlastite književnokritičke tradicije, što su uobičajene pojave u različitim književnokritičkim tradicijama.

formama i stilovima. Što se tiče divanske poezije, ona je u našoj književnoj kritici prilično dobro obrađivana i popularizirana. Čak je i tekijska poezija relativno dobro predstavljena u bosanskohercegovačkoj publicistici. Donekle su kao pjesnici bili zapostavljeni autori koji su se bavili tumačenjem mističkih djela u stihovima, kao što su: Ali Dede Mostarac, Sari Abdullah Bosnevi i slični autori o kojima se informacije uglavnom mogu naći u posebnim životopisima sufijskih velikana. S obzirom na to da je i Kaimijino djelo predstavljeno široj svjetskoj turkološkoj javnosti, relativizirane su i prilično oštre Bašagićeve i Šabanovićeve ocjene pjesničkog opusa spomenutog pjesnika. Ukratko, pojedinačne studije pomažu klasifikaciju i periodizaciju starije bošnjačke literarne tradicije na orijentalnim jezicima, ali, sama klasifikacija zahtijeva uvid u ukupnu književnu produkciju, jasno razgraničenje stilskih dominantni određene epohe, razumijevanje sistema različitih poetskih stilskih krugova koji imaju i dodirne tačke ali i jasne tačke distinkcije. Dakako, to je jasno svakom istraživaču ukoliko želi na osnovu jasnih kriterija imanentnih književnoj znanosti pratiti određene mikro-sisteme unutar makrosistema starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima.

Napomenuli smo da usitnjenost korpusa i preferiranje samo jedne vrste poezije u istraživanjima često dovodi do zanemarivanja drugih vrsta poetske inspiracije. U turskoj književnoj kritici djela koja se bave izravno tesavufskim učenjem najčešće se proučavaju u okviru tesavufske književnosti. I u okviru bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima moguće je naći poetska djela koja se bave tom tematikom i na sličan način. Dakako, takva djela nisu u proteklim desetljećima bila nešto posebno ni zanimljiva u akademskim krugovima, zbog poznatih razloga pozicije vjerske književne tradicije u sistematskim proučavanja u okviru bosanskohercegovačke orijentalne filologije. Slična je situacija i sa tzv. tekijskom književnošću, kako se u turskoj književnoj kritici naziva popularna književnost koja se njegovala unutar tekijske svakodnevice.

U biti, što je recepcijska “trauma o doživljaju vlastite literarne tradicije” složenija i ideološki motiviranija, odgovori na takvu vrstu traume najčešće su puni pojednostavlivanja, ponajviše zbog nastojanja da se trauma što prije razriješi. No, katkada postupak pojednostavlivanja u književnoj kritici dovodi do novih problema zbog stalno prisutnog imaginarnog konteksta kolektivne i osobne cenzure pri razrješavanju teških problema književnohistorijske periodizacije, odnosno žanrovsko-stilske klasifikacije određene vrste literarnog stvaralaštva. Pjesnici i pisci koji kroz svoja djela nastoje iskazati i osobne i kolektivne ideje pretpostavljene su ideje idealnih autora imaginarnog

kolektivnog duha, ali u praksi, takvih autora je ponekad vrlo malo, osobito u slučaju ideoloških projiciranih trauma u samoj percepciji određene vrste (a)nacionalne književnosti. U prirodi je pisca književnog djela da nastoji da njegovo djelo bude prihvaćeno u kulturnoj javnosti i da ostvari višestruku komunikaciju sa čitateljima i književnom kritikom. U slučaju usložnjavanja situacije na relaciji autor i čitatelji katkada priznanje “izvan” postojećih regionalnih nacionalnih književnokritičkih krugova razrješava pitanje odsustva recepcije na lokalnom nivou. To je ono što “spašava” velike, svjetske autore od “lokalnih” zaborava.

Dakako, traume u razgraničenju samo su fiktivne i stvar konvencije. Period od sredine 19. stoljeća do austrougarskog perioda u bošnjačkoj književnosti period je koji treba još detaljnije istražiti. Na to ukazuju i kretanja u bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima u navedenom periodu. Što se tiče književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima ona se razvijala unutar različitih stilskih obrazaca i književnih krugova. Promjene u 19. stoljeću u bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima nisu bile nagle, ali su bile korjenite. Određene povijesne okolnosti utjecale su na slabljenje određenih književnih krugova, ali i na jačanje drugih književnih krugova. Također dolazi do jačanja svijesti o potrebi pisanja na maternjem, bosanskom jeziku, i prije polovine 19. stoljeća, ali sa reformama obrazovanja većina intelektualaca nastojala je pisati i na maternjem jeziku, čak i oni intelektualci koji su se školovali u klasičnom sistemu obrazovanja. U austrougarskom periodu dolazi do usložnjavanja situacije, ali se pisanje na orijentalnim jezicima također nastavlja, s tim da dolazi do formiranja različitih interesnih krugova koji se više upravljaju razlozima ideološke a manje literarne naravi. Dakako, i okruženje je posve novo, kao i povijesni trenutak.

Ako bi se krenulo od početnih formulacija o tome kako u literaturi o razgraničenju starije i preporodne bošnjačke književnosti postoje i određene recepcijske traume, pri čemu se književni teoretičari nastoje “ogledati” unutar šireg književnog kruga od ranijih literarnih krugova, a imajući na umu da kod autora koji su pisali na orijentalnim jezicima, osobito kod onih koji su skloni divanskoj poeziji, u 19. stoljeću dolazi do usložnjavanja situacije i odnosa prema divanskoj poeziji općenito, sasvim je jasno da je fenomen “dvostrukog ogledala” u recepciji divanskog poetskog diskursa u bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima u navedenom periodu vrlo izražen. No, ipak, pjesnici preporodnog perioda, kao što su Bašagić i Ćatić, naprimjer, nisu uopće kidali vezu sa tradicijom, bez obzira na to što su u isto vrijeme pisali

u skladu sa postojećim poetskim pravcima aktualnim u tadašnjoj južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici. Naime, Musa Ćazim Ćatić u isto vrijeme gaji simpatije i prema klasičnom stilu u pisanju divanske književnosti, ali je bio naklonjen i evropski inspiriranoj poeziji na turskom jeziku, posebno prema poeziji Tevfika Fikreta (1867-1915). Zapravo, moglo bi sa znatnom sigurnošću ustvrditi kako su Bašagić i Ćatić, kao pjesnici, na najbolji način pomirili i otklonili “dvostruku podijeljenost” poetskog “ogledala”, uzora zapadnjačke i istočnjačke poetske inspiracije, otklanjajući traumu “dvostruke podijeljenosti”, a kroz medij maternjeg, slavenskog jezika, niti jednog trena ne odustajući od vlastite tradicije, a opet dajući poseban smisao i uzor ne samo kasnijim bošnjačkim pjesnicima nego i primjer za teorijske analize književnim kritičarima koji se žele ozbiljnije baviti smislom preporodne bošnjačke književnosti zrelog doba, odnosno mogućnostima pravljenja jedinstvenog poetskog izraza koji nadrašta okvire lokalnog i postaje univerzalnim modelom vječite mijene u suglasju sa duhom povijesnog naslijeđa.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Pitanje traume u razgraničenju starije i preporodne bošnjačke književnosti u aktualnim klasifikacijama bošnjačke književnosti, promatrano na primjeru književnih djela Bošnjaka na orijentalnim jezicima, slično je gotovo svakom drugom pitanju razgraničenja i periodizacije književnosti u bilo kojoj književnosti u svijetu. Otvaranje spomenutog problema dodatno podstiče na dalje istraživanje dosad neistraženih pojava u bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima u spomenutom periodu, ali također i na neka važna pitanja stilske periodizacije i žanrovske klasifikacije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima u najširem smislu, pri čemu je moguće koristiti postojeće klasifikacije kako bi se one dodatno modificirale i dopunjavale. Naime, sa stanovišta znanosti, stilske periodizacije mogu biti utemeljene na vrstama književnih tekstova, ali se također mogu definirati sa šireg, kulturološkog aspekta, pri čemu i “višak tekstova” u klasifikaciji treba naći svoje mjesto u širim znanstvenim periodizacijama, sa sviješću da književnost Bošnjaka na orijentalnim jezicima obuhvata raznorodne rodove i žanrove, koji funkcioniraju unutar promjenljivih sistema i hijerarhijskih odnosa. Naime, rodovi i žanrovi u starijoj bošnjačkoj književnosti nisu statične činjenice, sa uvijek jasnim granicama, tako da njihova klasifikacija i metaopis nužno nosi pečat različite recepcije određene vrste teksta u

starijoj bošnjačkoj literarnoj tradiciji općenito. Konačno, pitanje uvođenja novih klasifikacijskih odrednica i spajanje terminoloških odrednica pri imenovanju stilskog perioda u razvitku književnosti na deskriptivnoj razini mora podrazumijevati i što cjelovitiju kontekstualizaciju pojmovna kao što su “tranzicijska” i/ili “preporodna” književnost, odnosno književnost preporoda i “tranzicije”. Naime, spomenuti termini mogu biti dopuna jedni drugima, ali se mogu promatrati i odvojeno, iz šire perspektive. Bez obzira na činjenicu što su određene literarne forme na orijentalnim jezicima u drugoj polovini doživjele krupne promjene i na razini stilskog oblikovanja i recepcije općenito, književnost Bošnjaka na orijentalnim jezicima teško je promatrati na isti način kao i književnost na maternjem jeziku, iako se i na tom planu mogu povući neke vrlo zanimljive paralele. Period tanzimatskih reformi sredinom 19. stoljeća predstavlja period krupnih “prosvjetiteljsko-tranzicijskih” promjena koje će u periodu bošnjačke književnosti preporodnog perioda u austrougarskom periodu dati poseban pravac razvitka i samoj književnosti na orijentalnim jezicima koja dobija posve novu, drukčiju dimenziju i simbolički smisao.

LITERATURA

- Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti: Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, prir. Džemal Čehajić, Amir Ljubović, Sarajevo: Svjetlost, [1912] 1986.
- Juvan, Marko, *Nauka o književnosti u rekonstrukciji: uvod u savremene studije književnosti*, prev. M. Vitezović, Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Kodrić, Sanjin, *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*, Sarajevo: Slavistički komitet, 2012.
- Kovač, Zvonko, *Međuknjiževne rasprave: poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*, Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Nametak, Fehim, *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo: El-Kalem, 1989.
- Rašid-bej, *Istorija čudnovatih događaja u Beogradu i Srbiji*, prev. D. S. Čohadžić, predgovor S. Novaković, Beograd: Ariadna, 2010.
- Rizvić, Muhsin, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)*, Sarajevo: El-Kalem, 1990.
- Spahić, Vedad, “Make up i tranzicijske bore: neki metodološko-historijski aspekti proučavanja bošnjačke književnosti austrougarskog perioda”, u: Vedad Spahić, *Prokrustova večernja škola*, 85-101, Tuzla: Bosnia Ars, 2008.

KRAĆI OSVRT NA NEKE PROBLEME RAZGRANIČENJA
 STARIJE I PREPORODNE BOŠNJAČKE KNJIŽEVNOSTI:
 OD KNJIŽEVNOSTI NA ORIJENTALNIM
 KA KNJIŽEVNOSTI NA MATERNJEM JEZIKU

Sažetak

U radu se daje kraći osvrt na problematiku razgraničenja starije i preporodne bošnjačke književnosti iz aspekta promatranja promjena u bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima u drugoj polovini 19. stoljeća. U osvrtu se: a) ukazuje na neke promjene unutar same poetike divanske književnosti, uključujući i ostale poetske i druge literarne pravce u jedinstvu bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima; b) opisuje odraz različitih “društvenih mijena” u doba prosvjetiteljsko-tranzicijskog perioda, sredinom 19. stoljeća, na primjeru odnosa prema pisanju određenih rodova i literarnih žanrova u književnostima na orijentalnim jezicima u Bosanskom vilajetu. Posebno se skreće pažnja na pitanje recepcije divanske poezije kod pjesnika na osmanskome turskom jeziku u posttanzimatskom periodu, s jedne strane, odnosno na period kanonizacije recepcije bošnjačke književnosti kroz djelo Safvet-bega Bašagića i kasnijih književnih historičara i teoretičara.

A SHORT REVIEW OF SOME OF THE DEMARCATONAL
 PROBLEMS BETWEEN OLDER AND REVIVAL
 BOSNIAC LITERATURE:
 FROM LITERATURE IN ORIENTAL LANGUAGES
 TO LITERATURE CREATED IN NATIVE LANGUAGE

Summary

This paper gives a short review of the problematics of the demarcation between older literature and Bosniak Renaissance literature from the aspect of the observation of the changes in the Bosniak literature in Oriental languages in the second half of the 19th century. The review is directed in two ways: a) it points to some changes in the very poetics of the Diwan literature, including other poetical and literary directions in the unity of the Bosniak literature in Oriental languages; b) it describes the reflection of different “social changes” in the enlightenment-transitional period, in the middle of the 19th century, on the example of the relation towards the writing of the certain kinds of literature and literary

genres in the literatures in Oriental languages in the Bosnian vilayat. A special focus is on the question of the Diwan poetry reception by the poets who wrote in Ottoman Turkish during the post-Tanzimat period, on the one hand, that is, on the period of the canonization of the reception of the Bosniak literature through the work of Safvet-beg Bašagić and later literary historians and theorists.

Key words: Literature in Oriental languages by Bosniac authors, Alhamiado literature, reformist literature, XIX century